

ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

ВАСИЛЯ СТУСА

У статті проаналізовано мовні засоби вираження художнього простору у поетичній творчості Василя Стуса.

Ключові слова: художній простір, лексема, мовний образ.

The article is devoted to the analysis of the linguistic means of expressing of artistic space in the poetic work of Vasil Stus.

Key words: artistic space, lexeme, linguistic image.

Розуміння глибинного змісту поетичного тексту ґрунтується на вивченні його елементів та взаємозв'язку між ними. Кожен поетичний твір – це мікросвіт, який потребує тлумачення, декодування, розкриття підтексту та асоціацій. У ХХ столітті на розвиток української мови великий вплив мали шістдесятники, творчість яких характеризується пошуком нових форм і засобів вираження суб'єктивного ставлення до об'єктивної дійсності. Митці намагалися розширити обрії української поезії в тематичному і мовному планах, розширити рамки традиційного простору й збагатити мовні засоби його вираження.

Одним із яскравих представників шістдесятництва є Василь Стус, мова поетичних творів якого відзначається розмаїттям лексики, а основною рисою його стильової манери є творення індивідуально-авторських неологізмів.

Мета статті - схарактеризувати мовні засоби вираження художнього простору в поетичній творчості Василя Стуса.

Мовний образ світу поета, зокрема мовний образ художнього простору - явище складне і багатогранне. Простір як макроконцептуальне утворення досліджувався у різних ракурсах, зокрема у структурно-семантичному та семіотичному.

Художній простір і його мовний образ у Василя Стуса відрізняються на різних етапах його творчості предметом і способом зображення. У ранніх

творах спостерігаємо зіткнення двох мовних стихій – традиційної, пов'язаної з ідилічним простором, і міської, причому вони співіснують паралельно.

Почавши поетичну творчість у традиціях своїх попередників і звертаючись у ранніх віршах до зображення ідилічного простору, до традиційних образних і мовних засобів, В.Стус одночасно шукає нових шляхів самовираження. Художній простір у ранній поезії митця характеризується відкритістю і необмеженістю. Так, автор вдається до вживання традиційних образів, а відтак і до використання традиційної лексики, зокрема на позначення простору України: *Дніпро, дорога, Київ, поле, потік, річка, степ* тощо. «Ще видиться: чужий далекий край / і серед *степу*, де горить калина - / *могила*. Там ридає *Україна* / над головою сина: *прощавай*» [3, с.121].

Образ міста посідає також чільне місце у ранніх поетичних творах митця. Його поезія наповнена відповідними лексемами: *автобус, автомобіль, автострада, катер, літак, моторний човен, мотоцикл, трамвай, полігон* тощо. Невід'ємною частиною мовного образу міста виступають номени *антени, електричні дроти, ліхтарі, новобудови, театр, телевізор та ін.* Значення слів, що називають реалії міського простору, у поезії В.Стуса реалізуються на денотативному рівні й на рівні власного образного сприймання. Елементи простору у поета переважно наділені рисами істот, зокрема людей. Відповідно світ живий, динамічний. Поетові вдається у своїх віршах опоетизувати так звані прозаїзми, надавши їм емоційного забарвлення: «Сиве небо обрієм пролилося. / *Лиловіє Труханів острів.* / *І Дніпро* у моїх очах, / *катери і автомобілі.* / *І не розхлюпати себе,* / *і не витримати,* / *за тамбережні гони* / *серця не виплескати*» [3, с.38].

Поетичний простір митця відкритий до безмежності як у горизонтальному напрямку, так і у вертикальному («низ» / «верх»). Це виявляється у семантичному наповненні слів, зокрема у використанні назв небесних світил: *зорі, місяць, сонце*. Крім того, безмежність, неосяжність виражається сполученням ряду слів та словосполучень, які називають

об'єкти в просторовій послідовності, що становить незамкнений ряд: *всесвіт, галактика, небеса, небо, цілий світ*. У поезіях 1960-х років Василя Стуса вабить Всесвіт, тому в його творах наявна лексика на позначення космічних явищ. У поетичній творчості наступного десятиліття спостерігаємо лексеми *небокрай, обрій*, які видаються нам також важливими для характеристики простору «верху». Наприклад: «*Небо – як попіл, як сніг - дерева / У смертнім галопі горить голова... / Лечу – і згоряю. Заобрійний край / мене настагає, мене спостагає, / мені простягає черствий каравай*» [3, с.322]. Цей простір слід також сприймати як безмежний, що не має кордонів.

Бінарні опозиції «низ» / «верх» передаються лексемами «небо» і «земля». У Василя Стуса небо відображає поривання людини до високого, духовного, до свободи, а також уособлює безмежність часу і простору. Стусову вертикаль доцільно розглядати з позицій концепції М.Гайдеггера «тут-буття», тобто земного буття людини, яка постійно самовдосконалюється, йде до високої мети. Тому маркерами вертикалі, «верху» можуть виступати слова *гора, пагорб* тощо. Відповідно «низ» або «нижній світ» митцем подається у традиційному значенні: для українця «низ» - це не лише смерть, але й складне, непередбачуване життя, безвихідь. Для вираження «низу» В.Стус створює образи простору переважно на основі традиційних значень, використовуючи лексеми *буєрак, прірва, провалля, рілля, яр*. Самотність, безвихідь автором метафорично передається рядками: «*Нема – вітчизни. Око обережно / обмацує дорогу між проваль. / Ото мій шлях. Повернення. Чи – не-. / Ото мій шлях. Світ за очі – єдино*» [3, с.358]. Метафорична переорієнтація реалізується через різні семіотичні опозиції та пов'язується із семантичною ідеєю художнього простору.

Одним із способів образного моделювання та відображення дійсності виступає метафора, яка передбачає розгляд мовного знака як ментального явища. Це дозволяє поетові подати модель «низ» / «верх» через призму онтологічної сфери (життя / смерть). Таким чином, у поезії Василя Стуса простежується вживання евфемізмів та метафор на позначення напрямку:

тамтій світ, царство Бога, царство Сатани тощо. Наприклад: «І недорога / твоя – спізнати долі ліпоту: / все презмагати стежку цю круту / від царства Сатани до царства Бога» [3, с.234]. Отже, акцентуємо увагу на відображенні ментальних засад просторових відношень у мові.

Художній простір у ліриці поета передається через асоціації, зокрема лексеми *алея, дорога, стежка, тракт, шлях* співвідносяться з поняттям життя. Наприклад: «Удай, що *обтято* дорогу» [3, с.180]; «*Кінчилися стежі*: нам світ не належить» [3, с.180]; «*Алея – довга і порожня, / старанно вгорнута у ніч*» [3, с.21-0].

У другий період (1970-ті - початок 1980-тих років) джерелом вражень для поета стає простір як України, так і Півночі. Художній простір цього періоду творчості наповнений у митця лексемами, які в поетичному тексті підсилюють трагізм ситуації. Василь Стус опиняється за межами України, на засланні у таборі. Настрій поетичних творів міняється, а обмежений простір автор маркує словами *грань, коридор, лабіринт, межа, мур, паркан, стіна, тунель* тощо. Наприклад: «*Весь обшир мій – чотири на чотири. / Куди не глянь – то мур, куток і ріг. / Всю душу з`їв цей шлак лілово-сірий, / це плетиво заламаних доріг*» [3, с.261]. Також автор послуговується словами *могила, попелище, пустеля, руїна, цвинтар*, які на асоціативному рівні передають психологічний стан ліричного героя. Отже, переживання ліричного героя знайшли відбиття в мовному образі світу.

Художній простір Василя Стуса характеризується не тільки лексикою на позначення просторових реалій, а й назвами явищ, властивих просторові. До них належать назви рослин, істот та їх властивостей.

Спостерігаємо у В.Стуса багатий лексикон на позначення явищ неживої та живої природи. Змалювання крупних блоків, цілих рослинних масивів позначаються словами *алея, бір, ліс*. Мовне вираження живої природи в художньому просторі пов'язане в першу чергу з назвами рослин. Відзначаємо вживання слів, що називають рослини - трави, квіти, дерева. Якщо у ранніх віршах домінують традиційні народнопоетичні слова (*калина,*

латаття, пролісок, сосна), то з часом у його поезії назви рослин використовуються не лише як предмет поетичного змалювання, а як знак іншого явища. Відзначаємо велику частотність вживання у цей період лексем *модрина* та *сосна*. Ці слова у поезії автора виступають символом самотності, трагізму, безвиході. Відбувається семантичне абстрагування ознаки від назви рослини, що особливо часто виявляється через різні асоціативні зв'язки: «*І зголілі модрини кричали, / тонко олень писався в імлі, / і зійшлися кінці і начала / на оцій чужинецькій землі*» [3, с.356].

Мовне вираження художнього простору у Василя Стуса змінюється залежно від обставин життя, а це позначається й на лексичному складі. Відзначаємо наповнення семантики слова індивідуально-авторськими асоціаціями та художнє переосмислення значень ключових слів. Традиційна українська лексика органічно вплітається в нову поетику автора, зазнає художнього переосмислення і збагачує поетичну мову митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Печончик Т. Ієрархія концептів та її відображення в мовній картині світу // Мовознавчі студії: Збірник наукових праць. – Ч. 2. – К., 2007. – С. 130-134.
2. Скорбач Т. Мовні особливості вираження художнього простору в поезії В. Поліщука - Мовознавча та літературознавча проблеми // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. Зб. наукових праць. Випуск 5. - Харків. - 1998. - С.147-151.
3. Стус В. Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск VIII. – Херсон: ХДУ, 2008. – С. 221-223.